

L'arquitectura militar medieval

**Jornades d'Història i d'Arqueologia
Medieval del Maresme**

Actes

(Del 13 al 30 d'octubre de 1999)

Grup d'Història del Casal
Mataró, 2000

Les excavacions al castell de Mata (Mataró)

Josep A. Cerdà

Carles Martí

Marta Santandreu

Arqueòlegs

Localització del jaciment

El jaciment del castell de Mata o de Mataró es troba al terme municipal de Mataró, al veïnat de Mata, al cim d'un petit turó anomenat d'Onofre Arnau, d'uns 133 metres d'alçària sobre el nivell de mar. S'hi pot accedir amb cotxe a través de la carretera que comunica Mataró amb Llavaneres, per un trencant que hi ha a mà dreta, a aproximadament uns dos quilòmetres i mig des de la sortida de Mataró. També s'hi pot accedir a peu seguint el traçat del camí de les Cinc Sènies, que passa per la part baixa del turó, pel costat de l'esplanada que hi ha davant del mar, i pujant després pel torrent del castell. Les coordenades geogràfiques són: 41° 33' 20" Lat. N i 2° 28' 12" Long. E. Segons el full 393-12-6 del mapa de l'Institut Geogràfic de Catalunya a E. 1:22.000 (vol aeri de 1986), al cim del turó hi ha un vèrtex geodèsic de segona categoria que té els següents punts U.T.M.: $x=455.814,59$ $y=4.600.664,86$ $z=132'36$. Està situat en el polígon 009, parcel·la 058, del *Plano Parcelario del Ministerio de Economía y Hacienda* (any 1988), a E. 1:2000.

El castell de Mata i la historiografia local

Les notícies de troballes arqueològiques prop del cim del turó de Mata han estat recollides per diversos autors des del segle passat. Pellicer (1887), ens diu que a la vora del castell s'hi va trobar un «espacioso pavimento de opus testaceum ya roto en mil pedazos abandonados en la esquina de un margen cerca del punto del hallazgo. En el propio sitio hemos recogido "tégulas" y variedad de cerámica, prueba evidente de haber estado habitadas aquellas pintorescas alturas en la antigüedad y de haber formado parte el malogrado pavimento de otra importante villa». Anys més tard, Ribas (1928) diu que en el turó hi va veure «restes d'habitacions i molta ceràmica ibèrica i romana». Serra Ràfols (1928) esmenta «restes d'habitacions ibèriques i romanes i sepultures amb troballes de ceràmica romana, gerros i monedes. De les dues primeres hi ha restes

molt importants». Uns anys més tard, Ribas (1933) tornà a fer esment de les parets ibèriques i romanes i, el 1934, d'una possible torre de guaita circular en el lloc del castell. Serra Ràfols i altres (1945) tornen a esmentar les restes ibèriques. Ribas (1952) digué que sobre el turó hi degué haver una torre de vigilància i defensa romana, no conservada, de l'estil de la Torrassa del Moro, a Dosrius.

En unes notes procedents de l'arxiu particular de Marià Ribas donades a conèixer per Prevosti (1981), es diu que «al mig d'una vinya situada dalt del turó (...) es troben algunes pedres treballades que sens dubte són restes d'una construcció de relativa importància». La nota conté el dibuix d'una motllura de la qual diu: «secció de una de les vàries pedres que existeixen en el lloc citat. Tenen 5 pams de llargada». En una altra nota, diu: «Al cim d'aquest turó, fa uns 40 anys encara existien restes d'una forta torre romana. La superfície exterior era amb pedres de gran tamany ben escairades disposades en filades horitzontals. Aquesta torre, en l'època medieval formà part del castell de Mataró, avui totalment desaparegut. Tenia una gran semblança amb la Torrassa del Moro. En aquesta part de la muntanya encara es troben trossos de ceràmica romana, restes d'algunes parets segurament del mateix temps, que serviren per aguantar les terres car es tracta d'un lloc molt accidentat». Prevosti (PREVOSTI 1988: 441-442) arriba a la conclusió «que al cim del turó es va construir una torre de guaita, potser d'un castellum que perdurà fins el baix imperi, no deixant-hi de viure gent fins a l'Edat Mitjana, en què sabem que s'hi va edificar el castell».

La documentació escrita

La comarca del Maresme estava dominada i fortificada pels castells de Burriac o Sant Vicenç i de Mata o Mataró. Completaven la defensa del territori les anomenades *turris*, guardioles o guaites: la de Cogoll, la dels Encantats i la torre de Vilassar a les que hem d'afegir les *domus* fortificades o cases fortes de Premià, la del Cros,

Cabrera/Agell i Caldes d'Estrac. La referència més antiga que parla del castell de Mata correspon a un document de l'any 1040. En un principi, el castell pertanyia als comtes de Barcelona, però com a conseqüència de la debilitada situació de la monarquia, a començaments del segle XI, el castell estava sota domini dels Castellvell. L'any 1040, Adaleis, esposa de Guillem de Castellvell, vengué a Ramon, fill, uns quants alous, entre els quals el castell de Mata i Llanerres, que tenia per donació matrimonial: "...in kastrum que dicunt Mata, ubi dicunt Llanerres, vel in eius termini...". El castell de Mata restà sota domini eminent de la família Castellvell-Montcada fins l'any 1309, en què passà a mans de la monarquia catalano-aragonesa. Primer fou l'infant Pere, i més tard Jaume II, qui encomanà el castell a Guillem de Sant Vicenç. L'any 1339, el rei Pere el Cerimoniós vengué el castell de Mataró a Arnau Ballester, escrivà racional i ciutadà de Barcelona, per la quantitat de 145.000 sous de moneda barcelonesa de tern. Després d'uns anys de crisi, el castell i terme de Mataró foren comprats per Pere de Màrgens, conseller del rei i escrivà racional, per 6.500 lliures de moneda barcelonesa de tern. A partir d'aleshores, com digué Coral Cuadrada (CUADRADA 1987:) "La mentalitat dels nouvinguts, basada en el coneixement de les lleis, en la utilització dels diners vers la rendibilitat i en la ràpida inversió del benefici, contrasta amb la forma de pensar de la noblesa del segle XIII. Malgrat la preparació fiscal i jurídica, els burgesos no s'esmerçaren en aconseguir un millor rendiment agrari. Al contrari, el seu esforç s'accentuà en convertir-se en veritables senyors feudals, utilitzant, per assolir aquest objectiu, tot tipus de mitjans. No exagerem gens en afirmar que l'enduriment senyorial es fa a partir d'aquest moment molt més fort del que havia estat a la centúria anterior."

Cap a finals del segle XIV es produïren violents enfrontaments entre els vilatans de Mataró i altres parròquies veïnes i els seus senyors feudals, inclòs un intent d'assalt al castell (1391). Aquesta època coincideix amb els primers intents de les incipients municipalitats de les Franqueses del Vallès i del Maresme per alliberar-se del domini senyorial i iniciar una vida municipal independent, no sotmesa als designis dels senyors de Mata i Burriac. Aquest estira i arronsa entre els vilatans i els seus feudals acabà momentàniament el 1421, quan el castell i terme de Mataró passaren a mans de la Monarquia mitjançant un privilegi atorgat per Alfons IV. Malgrat que el castell i el seu terme passaren altra vegada a mans particulars amb la família Destorrent primer, i Pere Joan Ferrer més tard, el castell deixà d'estar habitat a inicis del segle XV, com ho demostren els materials arqueològics exhumats durant les diferents intervencions arqueològiques.

Les necessitats financeres de la Corona primer, i l'esclat de la Guerra Civil catalana més tard, foren motius pels quals els reis catalano-aragonesos cediren el castell i terme de Mataró a particulars, el darrer dels quals fou l'esmentat Pere Joan Ferrer, que rebé del rei Joan II els castells de Burriac i Vilassar i els seus termes en recompensa per haver canviat de bàndol durant la Guerra Civil de 1462-1472. Pel fet de posseir ambdues jurisdiccions, Pere Joan Ferrer s'autotitulà baró del Maresme. Fixà la seva residència definitiva en el castell de Vilassar perquè el de Mataró estava en ruïnes.

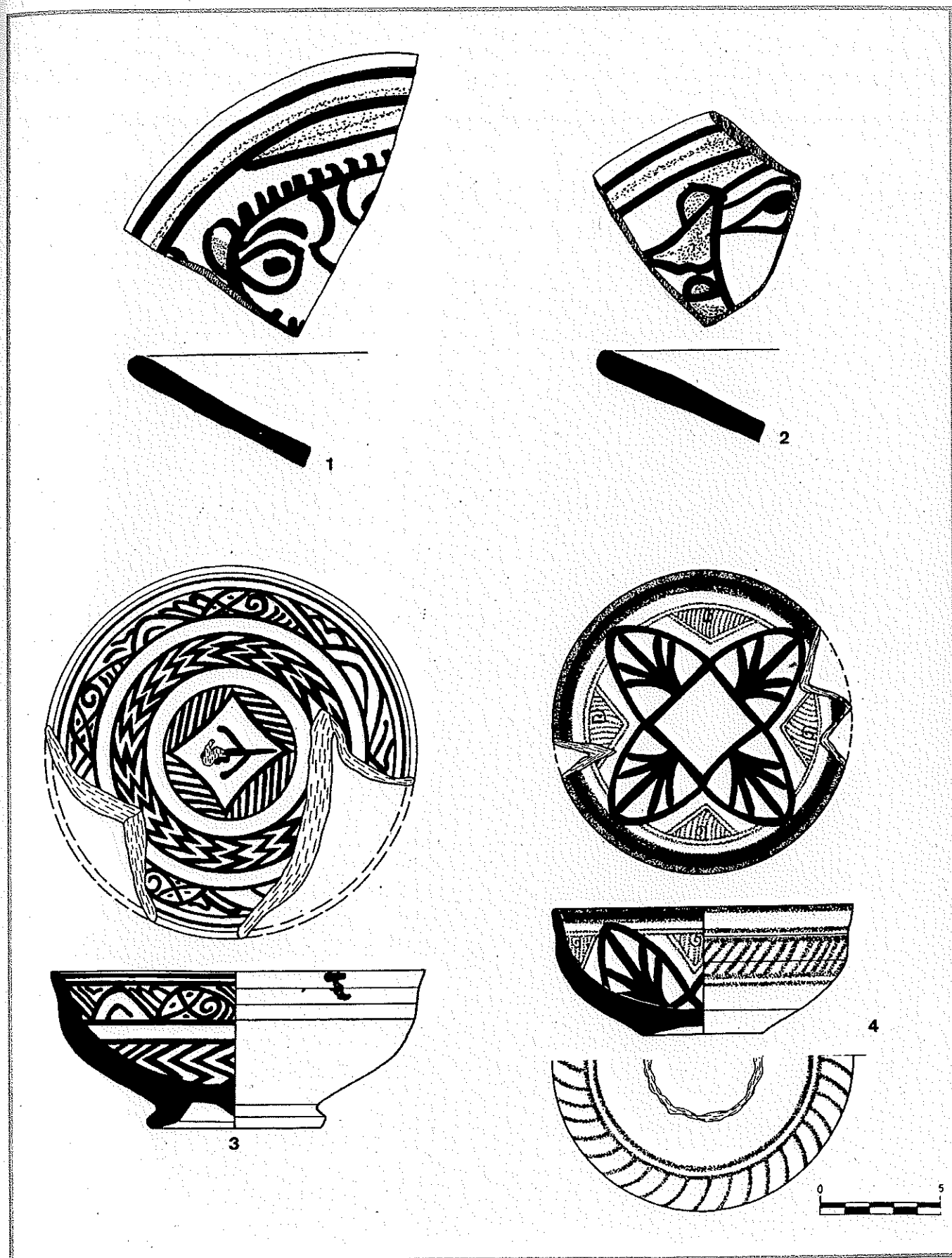
Les excavacions arqueològiques al castell

L'única intervenció arqueològica que s'ha realitzat fins ara al cim del turó es va fer com a conseqüència de la ràpida erosió natural que pateix aquell indret, agreujada per les pràctiques de motocross, amb la conseqüent destrucció de les poques restes que encara resten del que fou castell de Mata o de Mataró. La degradació de l'indret s'ha produït cada cop amb més intensitat al llarg dels darrers 20 anys, especialment des del moment que el propietari del turó va voler restaurar una antiga masia de la seva propietat situada a la part baixa del mateix, per la qual cosa li calgué obrir un nou camí d'accés per on fer passar els camions amb el material constructiu que necessitava. Amb l'obertura d'aquest camí l'any 1976 es posaren al descobert unes possibles estructures del castell que encara avui són visibles.

Circumstàncies diverses varen impossibilitar que el propietari pogués dur a terme les seves intencions, quedant-ne únicament com a testimonis del projecte avortat un camí que comunica la part baixa amb el cim, que després ha estat aprofitat com a pista per a la pràctica del motocross.

L'any 1977, membres de la Secció Arqueològica del Museu Municipal de Mataró practicaren una primera intervenció d'urgència arran mateix del camí. Des de l'any 1981, i amb l'assessorament de professors del Departament d'Història Medieval de la Universitat de Barcelona, es decidí obrir un tall des de la part baixa del camí obert fins el cim, per tal de comprovar l'existència de possibles restes arqueològiques i, donat el cas, evitar-ne la seva destrucció. Aquestes actuacions continuaren de manera intermitent fins l'any 1983. Des d'aleshores i fins l'any 1991 no s'hi va tornar a actuar.

Els anys 1975 i 1976 es varen dur a terme prospeccions —més aviat recollida de material superficial— al voltant del que en queda de la masia de can Triter, situada pràcticament al costat mateix de les restes del castell. El

Castell de Mata (Maresme). Figs. 1 i 2: Fragments de plats de ceràmica catalana decorats en verd i morat. Segle XIV. Fig. 3: Escudella de ceràmica blava de Paterna. Finals segle XIV - inicis segle XV. Fig. 4: Escudella de ceràmica en blau i daurat de Manises. Finals segle XIV - inicis segle XV.

material lliurat durant la prospecció comprèn des del segle XV fins al XIX-XX, quan la masia fou abandonada.

Què és i què no és el castell de Mata? Com deuria ser físicament el castell?

Actualment, de les restes del castell n'hi ha visible ben poca cosa. Hi ha molta gent que confon el castell amb les restes d'una masia de finals del segle XV o inicis del XVI que hi ha ben a prop, anomenada can Triter, can Major del Castell o masia d'Onofre Arnau, abandonada des de finals del segle passat. El mateix Josep Maria Pellicer, en els seus *Estudios histórico-arqueológicos sobre lluro* (1887), diu que la torre quadrada d'aquesta masia correspon al castell de Mataró, mentre que la resta de la masia és, segons ell, un afegit més modern que aprofità aquesta torre. Aquesta suposició de Pellicer, possiblement sigui certa, però ara per ara és difícil de demostrar.

Pel que fa a les restes que queden de l'antiga masia de can Triter, cal fer esment d'una torre de planta quadrangular que conserva, com a elements més destacats, les restes d'un finestral gòtic. També són destacables les espitlleres per a armes de foc, algunes de les quals varen ser tapiades en un moment posterior, visibles només per la part interior de la torre. Aquesta torre està feta de pedra i rajols, tot lligat amb morter de calç, amb petits carreus als quatre angles. Encara conserva part de la teulada de doble vessant. Té planta baixa i dos pisos. Al primer pis s'hi accedia per una porta lateral i no tenia comunicació directa amb la planta baixa. Com hem dit abans, no podem descartar la possibilitat que en un origen hagués format part del castell de Mataró, però la construcció que avui resta dempeus sembla d'època posterior. En qualsevol cas, es tracta d'un element arquitectònic que caldria preservar de la seva total destrucció.

Deixant de banda la torre esmentada, hi ha qui creu que del castell no en queda ni rastre. El mateix Pellicer diu que una torre de defensa de planta circular que hi havia al cim del turó, que va creure d'origen romà, fou destruïda a cops de pic cap a finals del segle passat. De la resta del castell se n'encarregà la forta erosió natural del turó. Una atenta passejada pel turó permet veure algunes restes molt desfetes de murs fets de pedra i calç. Es posà al descobert un mur quan s'obrí un camí l'any 1976. Per les seves característiques és molt semblant als murs de la masia en ruïnes, més que no pas als murs que queden del castell.

Per tot el que acabem de dir, és fàcil suposar que de l'estructura del castell de Mataró no se'n sap gairebé

res. El fet que la superfície plana del cim del turó on hi hagué el castell, sigui de reduïdes dimensions, i que alguns dels seus propietaris fossin senyores, va fer dir a alguns historiadors que el castell de Mataró fou un castell de "senyores".

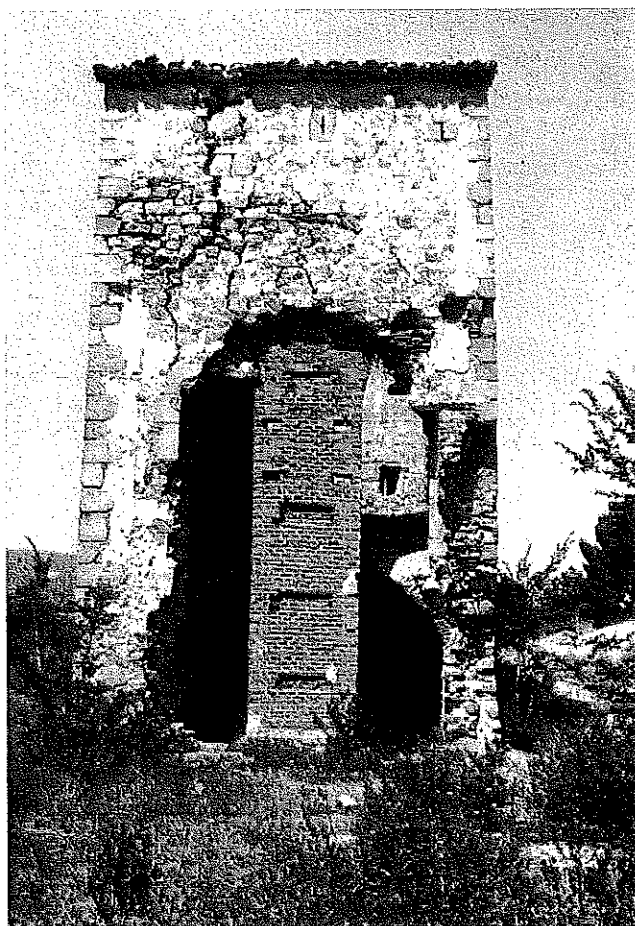
L'arqueologia tradicional parlava ja de l'existència en el turó de Mata de restes d'època ibèrica o romana. Aquesta creença es fonamentava en la troballa de ceràmica i monedes d'aquelles èpoques. Es parlava d'una torre de defensa feta amb sòlides pedres, desmuntada al segle passat, de la qual ara no se'n veu ni rastre. Dubtem que es tracti d'una filada de pedres i calç de forma circular que existeix en la part alta del turó, doncs no dóna la sensació que hagi correspost a una torre de les dimensions de la descrita per Pellicer, ni tampoc està formada per grans carreus perfectament escairats, sinó per petites pedres posades sense cap ordre. Pel que fa a un paviment "*opus testaceum*" trencat "en mil pedazos" que esmenten Pellicer i Ribas, no creiem que hagi de ser forçosament romà sinó que podria correspondre al fons d'un safareig, del qual en queda encara un angle ben visible en un marge del camí que condueix a can Fàbregas, i que podria tractar-se d'un safareig d'època medieval o moderna. De tota manera, la creença en l'existència de restes romanes al cim del turó -ben lògica- s'ha vist definitivament corroborada durant la campanya de 1991 amb la troballa de part d'un mur fet amb alguns carreus rectangulars, bona part del qual sembla haver estat espoliat en època posterior a l'abandó del castell. Aquest mur va ésser aprofitat en construir-se el castell, i dóna la sensació que formava part d'una important estructura militar romana que possiblement tenia la missió de controlar, des del cim del turó, la Via Augusta, que passava entre el turó i la plana litoral, camí d'lluro. A falta d'un estudi més aprofundit, sembla que el mur és de finals de la república o inicis de l'època augustea.

Un interessant document donat a conèixer per Roser Salicrú ens dóna algunes pistes per saber com era el castell de Mata. Sabem que el castell disposava d'un fossat i de muralles. També tenia un pati interior i "torres", una de les quals, a jutjar per les referències antigues, era de planta circular. Salicrú parla també d'una capella situada ben a prop del castell, si bé nosaltres creiem que el castell no tenia capella sinó només una sala habilitada com a tal amb una ara portàtil. També s'esmenten una font o conduccions pel subministrament d'aigües.

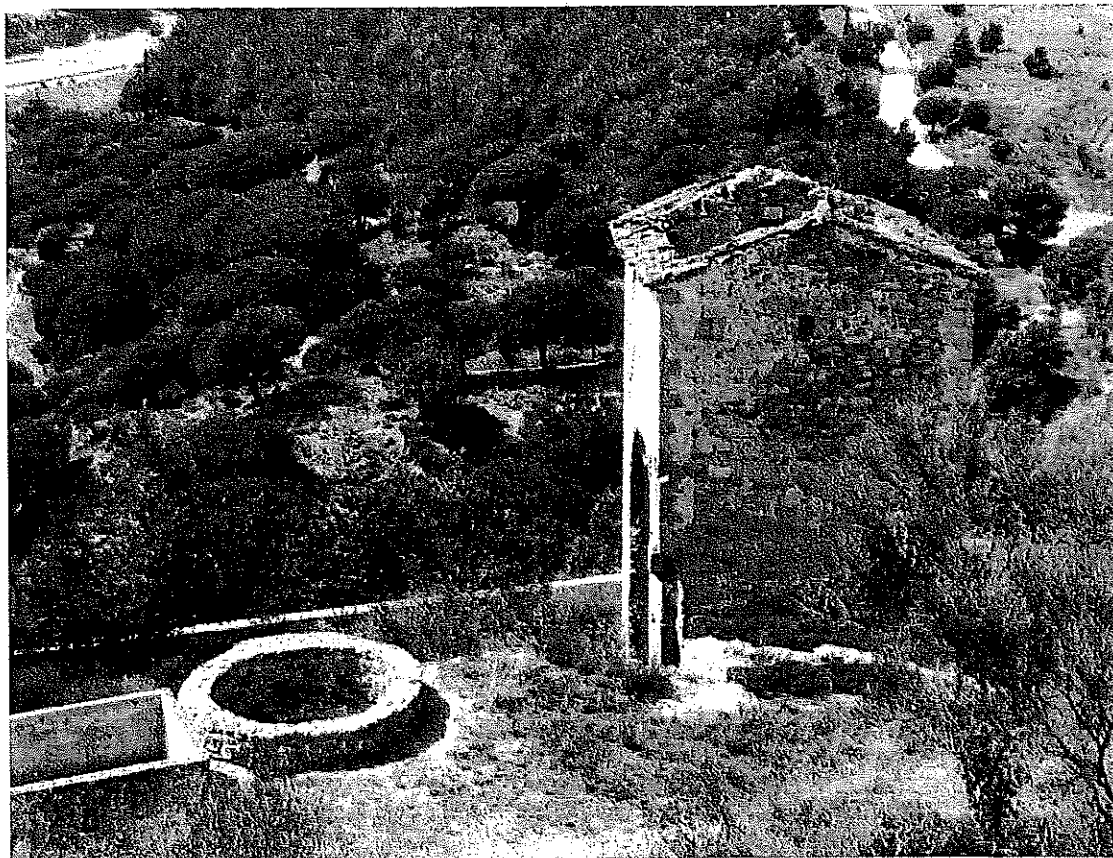
A tot això hi podem afegir una torre de planta rectangular, la planta baixa de la qual, com era costum en l'època, fou habilitada com a cisterna. Ara per ara no disposem de suficients dades per saber quan es va construir el castell de Mata a partir d'una torre original.

El castell va passar de mans en mans molt sovint. No sembla que els senyors del castell hi residissin gaire sovint. Hi ha molt pocs períodes llargs de possessió del castell en unes mateixes mans. Possiblement el castell s'engrandí al segle XIII, quan va pertànyer a Gastó Montcada, vescomte de Bearn. Sabem que, sens dubte, al castell hi visqué Pere Arnau Marquès amb les seves filles, doncs va ser assaltat el 1391 per pagesos descontents, que posaren en perill la vida de Pere Arnau i de les seves filles, que es trobaven a l'interior del castell. És possible que s'engrandís després de la compra feta per Pere de Màrgens (1365). Un fragment de pisa italiana que estava enganxada amb calç, procedent possiblement d'un mur o d'un paviment, podria indicar-nos que al darrer quart del segle XIV es va construir algun element del castell. El que sí podem assegurar és que el castell cremà completament a inicis del segle XV. El document aportat per Roser Salicrú no deixa lloc a dubtes de l'incendi i destrucció: fou entre els anys 1415 i 1417.

El jaciment ha proporcionat una important quantitat de ceràmica que correspon a les vaixelles i als atuells domèstics que varen pertànyer als propietaris que s'hi estatjaren durant els darrers 30 o 40 anys de vida del castell. La major part d'aquest material arqueològic procedeix del sector que hem anomenat "abocador", ja que es tracta, sense cap mena de dubte, del lloc on es

Castell de Mata (Maresme). Fotografies corresponents a la torre de la masia de can Triter (can Major del Castell).

Castell de Mata (Maresme). Vistes de les excavacions efectuades l'estiu de 1991 al cim del turó: detall de la cisterna i del llindar d'una porta.

llençaven les deixalles domèstiques. La cronologia d'aquest material arqueològic és molt precisa: abasta des del darrer terç del segle XIV fins a les primeres dècades del XV. S'hi ha trobat ceràmica catalana decorada en verd i morat i alguns bocins blaus, ceràmica de Paterna-Manises decorada en verd i morat, en blau sol, en daurat i en blau i en daurat. També hi ha bocinets de ceràmica de procedència italiana i del Pròxim Orient. En les capes més superficials hi hem trobat alguns fragments de pisa que podem datar, amb total certesa, de mitjans del segle XVII. Sembla, doncs, que del castell en va restar dempeus alguna cosa més que l'esmentada

torre circular. No dubtem que una part de les ruïnes del castell foren reaprofitades per refer o ampliar la masia de can Triter, coneguda també com a can Major del Castell. Segurament algú s'instal·là provisionalment entre el que quedava del castell durant els anys que durà la Guerra dels Segadors. No tenim cap evidència arqueològica més fins a mitjans del segle XIX. En aquella època es posà de moda l'excursionisme a la comarca i un dels llocs preferits fou el turó on s'enlairava antigament el castell de Mata; i si hem de fer cas del que ens diu Pellicer, fou aleshores quan desaparegué el poc que en quedava. En les excavacions de 1991 hi vàrem tro-

bar bocinets de plats de terrissa decorats amb una al·lusió a la I República espanyola (1873-74).

El projecte d'estudi del castell

El jaciment del castell de Mata està en seriós perill de desaparició a causa, sobretot, a la forta erosió del terreny. Una comarca singularment pobra en jaciments d'època medieval no pot permetre's el luxe de deixar perdre aquest importantíssim vestigi, tan vinculat amb el devenir històric de la ciutat de Mataró. Conscients d'aquest fet, des del Museu Municipal de Mataró s'ha impulsat un projecte d'excavació i recerca documental del castell i del seu terme jurisdiccional. Un incentiu

important per a actuar en aquest jaciment ha estat la publicació de la tesi de la historiadora Coral Cuadrada sobre el Maresme medieval (segles X-XIV), que va posar a l'abast dels investigadors una important informació documental inèdita, imprescindible per a entendre correctament la formació i l'evolució dels castells de Mata i Burriac-Vilassar i dels seus termes jurisdiccionals. També han estat molt importants les aportacions fetes per Joaquim Llovet i Roser Salicrú.

Bibliografia

Almerich, 1984

ALMERICH, L. *Els castells de Catalunya*. Barcelona, 1984.

Els senyors feudals de Mataró

(esquema fet a partir de Coral Cuadrada i Roser Salicrú)

Anys	Domini eminent	Domini directe	Castlans	Batles
1011 - 1041	Guillem Castellvell-Adaleis			
1045 - 1075	Bonfill-Sicarda			
1075 - 1110	G. Ramon - Ermessenda, Dorca	Bertran Sunyer-Azaleis	R. Berenguer Paladol	Pere Amat - Guilia
1126 - 1166	Guillem Ramon Castellvell		Ramon de Mataró	Berenguer Lluï
1179 - 1205	Arbert Castellvell			
1206 - 1228	Guillema Castellvell- Montcada			
1229 - 1290	Gastó Montcada, vasc. Bearn			
1290 - 1309	Guillema - Infant Pere	Guillem Pere Burgés Berenguer d'Entenca Bernat Ricart Pere de Sitjar		
1309 - 1313	Jaume II	Guillem de Sant Vicenç		
1313 - 1339	Pere el Cerimoniós	Guillem Esquerrer		
1339 - 1342		Arnau Ballester		
1342 - 1348		Misser Mariano, Arborea		
1348 - 1354	Reina Elionor	Felip de Castro		
1354 - 1356	Pere el Cerimoniós	Timbureta de Rocaberti		
1356		Pere de Màrgens		
1387		Pere Arnau Marquès, Maria de Màrgens		
1404		Ramon de Peguera, Isabel de Màrgens		
1413		Antoni de Torres, Joaneta		
1415, 1416 o 1417: INCENDI I DESTRUCCIÓ FÍSICA DEL CASTELL				
1419	Alfons el Magnànim			
1420	Pere Destorrents			
1439	Pere Destorrents, fill			
1455	Alfons el Magnànim			
1472?	Pere Joan Ferrer			

Català, 1967

CATALÀ, P. i altres "El Maresme", a *Els castells catalans*. Barcelona, 1967.

Cuadrada, 1987

CUADRADA I MAJÓ, Coral: "Els senyors feudals de Mataró", a *III Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró, 1987.

Cuadrada, 1988

CUADRADA I MAJÓ, Coral: *El Maresme medieval: Les jurisdiccions baronals de Mataró i Sant Vicenç/Vilassar (hàbitat, economia i societat, segles X-XIV)*. Caixa d'Estalvis Laietana. Mataró, 1988.

Cuadrada, 1990

CUADRADA I MAJÓ, Coral: "El senyor domina l'espai?", a *VI Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró, 1990.

Cuadrada, 1992

CUADRADA I MAJÓ, Coral: "El marc històric", «El Maresme», a *Catalunya Romànica*, vol. XX. Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1992.

Pellicer 1887

PELLICER I PAGÈS, Josep Maria: *Estudios histórico-arqueológicos sobre Illuro, antigua ciudad de la España Tarraconense, región Layetana*. Mataró, 1887.

Pons-Llovet, 1982

PONS I GURI, J.M.; LLOVET, J.: "El senyor del castell de Mataró «versus» la universitat del terme", a *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 14. Mataró, 1982.

Prevosti, 1981

PREVOSTI I MONCLÚS, Marta: *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Illuro*. Caixa d'Estalvis Laietana. Mataró, 1981.

Quadrada, 1979

QUADRADA I DAMONT, Oriol: "Els límits de Mataró i la parrò-

quia de Santa Maria", a *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 6. Mataró, 1979.

Ribas, 1919

RIBAS I BERTRAN, J.: *El castell de Mataró*. Mataró, 1919.

Ribas, 1931

RIBAS I BERTRAN, Marià: *Notes històriques de Mata*. Barcelona, 1931.

Ribas, 1952

RIBAS I BERTRAN, Marià: *El poblament d'Ilduro*. Mataró, 1952.

Roldós, 1979

ROLDÓS I SANS, Joan: "Treballs arqueològics en el turó d'Onofre Arnau", a *Quaderns de prehistòria i arqueologia del Maresme*, 7, pàg. 218-219 Mataró, 1979.

Salicrú, 1993

SALICRÚ I LLUCH, Roser: "El plet entre els hereus de Pere de Màrgens i els primers passos per a la lluiació. Notes documentals del castell de Mataró durant el regnat de Ferran el Catòlic", a *IX Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró, 1993.

Salicrú, 1998

SALICRÚ I LLUCH, Roser: "A foc! A foc! Assalt, incendi i destrucció del castell de Mataró per part del Sagramental a mitjan segona dècada del segle XV", a *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 60. Mataró, 1998.

Salicrú, 1995

SALICRÚ I LLUCH, Roser: "La lluiació de 1419 segons les primeres inscripcions del Castell de Mataró als llibres de comptes del batlle general de Catalunya (1420-1421)", a *XI Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró, 1995.

Serra, 1928

SERRA I RÀFOLS, Josep De C.: *Forma Conventus Tarraconensis I: Baetulo-Blandae*. I.E.C. Barcelona, 1928.